

בצל תהילתו

יהודית אהרני – הזואולוגית העבריייה הראשונה

תן, 1854-1861 (איור: אמרטה פיירוטי, ארכיון ד' בן-צבי)

רק מעט מסופר על חלקה של רעייתו יהודית אהרני במפעל שיסד אישה – הקמת תשתית מחקרית וחינוכית למחקר החי של ארץ ישראל והקמת אוסף לאומי. דומה שללא פעילותה ותמיכתה הדבר לא היה מתאפשר. במאמר קצר זה נבקש להציג במעט את תרומתה לחקר הזואולוגיה הארצישראלית. רוב המידע על פעילותה מבוסס על זיכרונות שכתבו בעלה ישראל אהרני ובתה ד"ר בת-שבע אהרני שחלקם טרם פורסמו, ועל סיפורים שכתבו עליהם ידידי המשפחה.

7 ישראל אהרני (1880-1946), כונה "הזואולוג העברי הראשון". הוא עלה לארץ ישראל בשנת 1902 והתמסר לחקר החי של הארץ. את תחילת דרכו החל ברחובות כמנהל בית ספר ולאחר מכן נמנה עם צוות ההוראה ב"בצלאל" בירושלים. שם לימד עברית והחל להקים מוזיאון שהוקדש לחי של ארץ ישראל וכלל אוסף של בעלי חיים: חרקים, זוחלים, עופות ויונקים. כשהוקמה האוניברסיטה העברית הוא הצטרף לשורותיה ונודע כחוקר וכמרצה לזואולוגיה.

הייתה מגיעה לגדולות. יהודית אהרני נהגה ללוות את בעלה ולסייע לו בחלק מסיוריו. היא הייתה המטפלת העיקרית בבעלי החיים, משמרת האוסף והמתעדת שלו. בנוסף לכך, היא הייתה המושענת הכלכלית והארגונית של פעילותו המחקרית והיא העניקה לו תמיכה נפשית ברגעי משבר. ניתן לקבוע באופן ברור, שללא פעילותה מפעלו לא היה יוצא לפועל.

ברית התקשרות

עוד בשנת היכרותם הראשונה ברחובות היא הפכה לעוזרת שלו, כפי שכתבה ידידת המשפחה יהודית הררי (הגננת הראשונה ברחובות בגן הילדים שהקים אהרני): "יש לנו 'קבוצת טבע' ואנו מלווים את מר אהרני בטיוליו המדעיים. היינו ב'נחל רובין' והבאנו המון צפרדעים ולטאות. העוזרת הראשית שלו היא יהודית גולדין. היא זריזה ומעשית".

עוד בתקופת חיזורו הביא ישראל אהרני ליהודית מתנה – זוג יונים צחורות ועופרת צבאים מהרי ירושלים. את העופרה גידל במחסן שלייד הרפת של משפחת גולדין. הם התחתנו בשנת 1903, ועם המעבר לירושלים בשנת 1904 חל שינוי משמעותי בחיי בני הזוג. יהודית שיחררה אותו מעול הפרנסה ועודדה אותו להגשים את חזונו ואהרני הצליח להתמסר למחקר החי של הארץ. כמתנת

יהודית אהרני נולדה בשנת 1879 או 1880 לשלמה ולפייגה (ציפורה) לאה גולדין שהיו ממייסדי רחובות. היא לא זכתה לקבל השכלה אקדמית, וכרוב הנערות באותה תקופה, השכלתה הייתה בסיסית בלבד. היא למדה עברית, אך לא רכשה שפות נוספות, כפי שהיה מקובל בקרב הנשים היהודיות באירופה. אמנם הייתה לה אפשרות ללמוד בפריז על חשבון הברון רוטשילד, אך היא נאלצה לוותר על כך מפני שהייתה צריכה לסייע להוריה בעבודת המשק. היא תוארה כבעלת שכל חדר, מלומדת ומלאת חיוניות, והייתה כשרונית ביותר. עם הזמן רכשה שליטה בשפות רבות כמו גרמנית, צרפתית וערבית. ישראל אהרני אמר פעם בגאווה לסופר היידי יהואש (שלמה בלומגארטן): "אשתי מוכשרת יותר ממני, לו למדה היא זואולוגיה, כי אז היתה זואולוגית גדולה ממני".

דומה, שאם הייתה לה אפשרות לפתח קריירה אקדמית משלה, ואלמלא הקדישה את חייה למען הגשמת חזונו של בעלה – היא

יהודית אהרני (באדיבות אליהו הכהן)

בוריס שץ וישראל אהרני בבית הנכות בבצלאל, 1909 (אוסף מוזיאון ישראל)

אוסף ציפורים של אהרני
(The ornithological collection of the
Museum für Naturkunde, Berlin)

והובשת בתיבות מיוחדות לכך, פורשת את כנפי הפרפרים, מאכילה את בעלי החיים ומנהלת את היומן בהערך בעלה בצאתו לצוד ציד. (י' הררי, בין הכרמים, תש"ז, עמ' 108)

הפעל חיים משפחתי

עד מהרה התמחתה יהודית גם במלאכת הכנת העורות והפוחלצים. כשאנשי מוזיאון הטבע בווינה הזמינו 20 עורות תנים, היא זו שהכינה אותם במיומנות רבה, בזמן שבועלה נעדר שלושה חודשים מהבית. במהלך חייה היא טיפלה במאות רבות של בעלי חיים והכירה מקרוב את אורחות חייהם, מזונם ורבייתם. אגב הכנת בעלי החיים שניצודו לשימור, היא למדה את המבנה האנטומי שלהם. אין ספק שהחיים במחיצתו של אהרני לא היו קלים. חיים בצל אדם שלהט המחקר בעצמותיו, המתנהג כמעט באופן אובססיבי בכל הקשור לאיסוף בעלי חיים, כדי להגשים את חזונו – הקמת בית נכות וזואולוגי לעם ישראל. הבית הפרטי שימש בעת ובעונה אחת גם מעבדה, גם מוזיאון וגם פינת חי. אולם יהודית ראתה את עצמה שותפה מלאה לדרכו של בעלה במפעל החיים המשפחתי וקיבלה באהבה את שגינותיו. ישראל הכיר בכך וגילה בהזדמנויות שונות את תודתו לאשתו. במכתבו להוגו ברגמן בשנת 1907 כתב: "ובר מזל הנני, כי מצאתי לי רעיה נאמנה בחיים, המשתתפת אתי בכל עבודתי הקדושה לתחית עמנו במקצוע הטבע, העוזרת לי וסובלת אתי יחד". בערוב ימיו הקדיש את חיבורו "זואולוג עברי" לרעייתו: "אשת בריתו, תומכת גורל חייו והברתו הנאמנה לעבודת קדשו". בחיבור זה הוא מתאר את פועלה של אשתו ומסירותה פעמים רבות. כך, למשל כשהביאו את האוגרים הזוחבים שגילו במדבר הסורי לביתם ברחובות, נפל עול גידולם על כתפיה, כפי שתיאר אהרני: "יומם ולילה דאגה לשלומם, לטוב

יום הולדת העניקה לו מטבע זהב שחסכה כדי שיוכל ללמוד את מלאכת הפיחלוץ. עם הקמת האוסף הזואולוגי עבור בצלאל הפך ביתה הקטן של משפחת אהרני לבית גידול לילדיהם, יוסף ובתי-שבע, ולשאר בעלי החיים שאספו. בימים שבהם אהרני נעדר מהבית לצורך מחקריו, יהודית היא זו שלקחה על עצמה את עול הגידול המורכב של הזחלים, שהיה צריך להאכילם במזון טרי מתאים ולקום בשעות הלילה כדי לנהל רישום מדויק של התפתחותם. מדי פעם היא נתקפה באלרגיה ובתסמינים שנבעו מהפרשות ארסיות של חלק מהפרפרים.

יהודית הררי ביקרה בביתם בירושלים וכתבה:

יהודית החזרת ואדמונית השער, כחושת הגו ובעלת העינים הכחולות והפקחות, ידעה לעבוד בחריצות ובדיקנות ולעזור לבעלה בכל נסיונותיו. היא היתה מחררת ומדיחה את שפופרות הביצים של העופות, שוקלת אותן, ממיינת למיניהן, מחתלת

חזיר בר, 1854-1861 (איור: אמרטה פיירוטי, ארכיון יד בן-צבי)

צבי ארצישראלי (צילום: דורון ניסים)

שועל (צילום: דורון ניסים)

נמנתי גם אני: לולא עמדה רעיתי לימיני, לולא מלאה את מקומי בהפקדי, לא יכולתי לגדל חיות ועופות: פעולה העושה את האדם עבד כפות למקום מגוריו".

הטיפול בבעלי החיים היה כרוך לעיתים בסכנת חיים שבחשיפה ליצורים השונים בעודם חיים או מתים. פעם אחת יהודית ננשכה על ידי גורי התן (שלפי אהרני הוא השועל המקראי) בעת האכלתם והיה חשש שהיא לקתה בכלבת. על מידת מסירותה של יהודית למחקר בעלה וכישוריה ישנן עדויות רבות בזיכרונות המשפחה. כך למשל, ישראל שהה שלושה חודשים מחוץ לביתו, במהלך קיומה של המשלחת המדעית מטעם הסולטאן עבדול חמיד לחקירת ים המלח ועבר הירדן בשנת 1908. גם כאשר הגיעה יהודית ליריחו לבקרו היא התגייסה מיד לעזרה, שכן הייתה בעלת יכולת ארגון וכוח אלתור. בשל יכולות אלה מצאה יהודית פתרונות מעשיים לכל הבעיות שהתעוררו. היא סייעה בארגון כל האוסף הזואולוגי למשלוח מיריחו ליפו ומשם באונייה לקושטא.

בשנת 1910 נעדר ישראל שוב שלושה חודשים מהבית בשל נסיעתו למדבר הסורי, משם המשיך לימת אנטיוכיה, בעוד הוא שולח את עוזרו הנאמן יחזקאל חנקין עם כל בעלי החיים שהם אספו. יהודית נאלצה להתמודד לכד עם האכלת בעלי החיים שבביתם ועם שימור בעלי החיים שנאספו. אך יותר מכל קשתה עליה העובדה שלא נותר להם כסף למחיה, בעוד שבעלה מבקש ממנה לגייס כסף נוסף עבור המשך מסעו לאנטיוכיה. יחד עם זאת, לדבריו, היא לא התלוננה על מצבה, והמשיכה באופטימיות לעודד את רוחו של בעלה שלא פעם נפלה בשל קשיי הקיום שלהם. אהרני שנעדר מהבית תקופות ממושכות, נהג לשלוח לה מכתבים רבים מלאי אהבה וגעגועים לבית החם שחסר לו, ונהג לעדכן אותה בתגליותיו. מעבר לבדידות של יהודית, היו אלה לעיתים תקופות של דאגה בשל הסכנות שהיו כרוכות במסעות אלה. למשל, בשנת 1911 ערך אהרני מסע ארוך נוסף במדבר סוריה, ארם נהריים וחק'אז. לקראת סוף הנסיעה הקשר עמו נותק למשך כשבועיים וחזרה רבה לגורלו אחזה את המשפחה.

חיים; ויש לילות שלא ראתה שנה בעיניה". כשהאוגרים ברחו מתחת לרצפת הבית, ניסו בני הזוג לתפוס אותם, בעודם מדירים שינה מעיניהם: "כך עבדנו בערנות באידיאל משותף לכבוד מדע מכללתנו ולטובת המין האנושי משך שלשה-ארבעה לילות רצופים, עד שעלה בידי רעיתי ללכוד עוד חמישה אוגרים".

לחיות עם אהרני

מהלך חייהם היה תובעני והוקדש כולו למחקר. הבחירה בישראל אהרני כשותף לחיים לוותה במחיר אישי גבוה. במשך שנים לא הייתה לבני הזוג פרנסה סדירה והמשכורת המזדמנת חיבה אותם לחיות בצמצום. הבית התנהל בצניעות ולא היה להם פנאי וכסף לבלות להנאתם. בתם בת-שבע מתארת שלא פעם לא היה בידו לספק לרעייתו ולילדים בגדים מהודרים כיאה למעמדו של חוקר מפורסם, ויהודית ספגה דברי לעג על המקצוע שבה בחר בעלה. אף בפעמים הבודדות שבהם יצאו בני הזוג לנפוש, הם שילבו בכך את עבודתם. למשל בינואר 1912 אהרני התארגן לקראת נסיעה של חודשיים לחצי האי ערב ויהודית והילדים ליוו אותו בדרכו עד טבריה. הביולוג המשותף כלל סיור לאורך הכנרת ואיסוף בעלי חיים שונים. יהודית נשארה כמה ימים כדי לנפוש בחמי טבריה עם הילדים, אך כאשר אהרני זיהה לפני נסיעתו זחלי פרפרים שטרם הכיר, החליט שחייבים לגדל אותם: "יותר נכון תעשה זאת יהודית בימי שבתה כאן בטבריה, בכדי שלא תשתעמם ולא תשכח את הזואולוגיה כליל".

בדידות וסכנות

ההתמסרות של יהודית למפעל המשפחתי הייתה טוטאלית מתוך אמונה בצדקת הדרך. בבית משפחת אהרני לא התקיימו חי משפחה רגילים. ישראל נעדר לעיתים מביתו למשך שבועות או חודשים מספר, בעוד יהודית נותרת לבדה לעסוק בכלכלת הבית ובטיפול בבעלי החיים ובכך שיחררה אותו להתמסר למחקריו: "עם הזוכים, שמלאכתם תעשה גם על ידי אחרים (ברכות לה ע"ב)

ואלה תולדות האוגר הזהוב

האוגר הזהוב (*Mesocricetus auratus*), הוא אחת מחיות המחמד והמעבדה הנפוצות ביותר בעולם בזכותם של ישראל ויהודית אהרני. בספרו "זכרונות זואולוג עברי" מתאר אהרני את הגלגולים שהביאו לביותו.

במהלך מסע מחקר שערכו בני הזוג בשנת 1930 הגיעו לעיר חלב (ארם צובא), ונודע להם שבאזור חי האוגר שהיה ידוע כפונדקאי של מחלת הלישמנייה (שושנת יריחו). המחלה גורמת להופעת פצעים בעור חול שנדבקו בטפיל והם מעבירים אותו בעקיצתם לבני אדם. המחלה גורמת להופעת פצעים בעור שאינם ממהרים להגליד ומותירים לאחר מכן צלקת מכוערת. ניסיונות קודמים לגדל את האוגרים בשבי ולהרבותם לא צלחו כי הנקבה הייתה ממיתה את הזכר. כמו כן היה קשה מאד למצוא פרטים בטבע. בני הזוג אהרני, נחשבים למצוא את האוגר הזהוב, שלחו את ג'ורג'יוס, צייד סורי שעבד איתם, לכפר שנמצא כשלושים קילומטר צפונית לחלב. לאחר חיפוש מפרך בעזרת השייח' המקומי, נמצא תא המלטה ובו אוגרת ואחד עשר וולדות קטנים שענייהם עדיין סגורות. הבעיה הראשונה החלה מיד לאחר איסופם של האוגרים: "בחשבו שהאם תרחם את פרי־בטנה, תחן את צאצאיה ותיניקם, הכניס ג'ורג'יוס את כל המשפחה לתוך המכלא. [...] אם האוגר [...] הקשתה את לבה, ותמלק באכזריות־חמה את ראש ברי־בטנה, שקרב אליה ביותר [...] כראות ג'ורג'יוס את עלילת הרשע הזאת מהר להוציא את האם הורגת ילידה [...] וישימנה בבקבוק הציאן־קלי להמיתה בו".

בני הזוג אהרני נותרו עם עשרת הוולדות היתומים והתמסרו לגידולם, כך מתאר אהרני: "אשתי, רעתי לכל הרפתקאותי ופגעתי, קבלה על עצמה (למען המדע העברי [...]) לכלכל את האוגרים ברחבות. ובתפקידה הקשה הזה עמדה במרץ, במסירות למופת. יומם ולילה דאגה לשלומם, לטוב חייהם". במשך חודשים הם היו לוקחים אותם עימם בכלוב, מביתם שברחובות לירושלים שבה עבדו ובחזרה. לאחר כחודשיים וחצי: "בחצות אחד הלילות החרידה צוחות האוגרים מיצועה, ותקום להזינם כדרכה. בפחזות פתחה את דלת הכלוב, זרקה לתוכו פתוטי מצה, ותגיפנה מהר". אך משום שלא סגרה היטב את הפתח, כל האוגרים יצאו לחופשי מן הכלוב ורק לאחר מצוד שארך כמה לילות ללא שינה נתפסו כולם מלבד אחד.

הוחלט להעביר את האוגרים למכון הזואולוגי באוניברסיטה העברית לטיפולו של מנהל בית החיות חיים בן־מנחם. המנהל שיכן אותם ב"כלוב גדול ומרוח מאוד, כיאה למיחשים כאלה. דפנות הסוגר היו עשויות סרג־ברזל". אך מכיוון שרצפת הכלוב הייתה עשויה עץ, חמישה אוגרים הצליחו לכרסם את דרכם החוצה ונמלטו. עתה נותרו רק ארבעה ו"הוחלט לנצור כאישון בת־העין את ארבעת הנשארים לפליטה". למזלם של החוקרים, בין ארבעת הנותרים הייתה נקבה אחת. הם הצליחו לעבר אותה, והיא המליטה שמונה ולדות בריאים. היה זה חידוש גדול, שכן כאמור, עד כה לא הצליחו להרבות את האוגרים בשבי. המחקר הראשון על אוגרים אלה נעשה על ידי הפריזטולוג פרופ' שאול אדלר שגילה את רגישותם להדבקות ממחלות שונות ובהן "שושנת יריחו". כך התוודע עולם המחקר לאוגרים הזהובים כחיות מעבדה בחקר גורמי המחלות, והם נשלחו למעבדות שונות ברחבי העולם לשם מחקר רפואי. לא ברור מה עלה בגורלו של האוגר הזהוב בבית גידולו הטבעי, אבל כל הפרטים שחיים היום ברחבי תבל הם חיות מחמד ומעבדה והם צאצאי ארבעת האוגרים הזהובים של הזוג אהרני.

לעיון נוסף

י' אהרני, זכרונות זואולוג עברי, עם עובד, תש"ג, עמ' 132–146.

האוגר הזהוב של אהרני

(The mammal collection of the Museum für Naturkunde Berlin)

עזר כנגדו

ממחלה קשה (1953) היא נותרה בודדה. היא ספרה לו על סבל בתה ועל ישראל אהרני אמרה: "יקירי היה מלך החיות ברחובות". יהודית אהרני נפטרה בתאריך ב' אלול תשכ"ב (1.9.1962) והיא בת 83. היא נקברה ליד בתה בת־שבע בבית העלמין ברחובות ואפילו על מצבתה נכתב: "אלמנת פרופ' ישראל אהרני".

יהודית אהרני היא דוגמה לאישה שחייתה בצל תהילתו של בעלה ולא זכתה להכרה מספקת בזכות עצמה. ■

במהלך מלחמת העולם הראשונה שהו כל בני משפחת אהרני בלבנון כחלק מתפקידו כזואולוג של המחנה הרביעי העות'מאני ויהודית שימשה עוזרת מחקר בשכר. בהמשך יהודית הצטרפה לבעלה כעוזרת מחקר לכמה ממסעות המחקר הגדולים, והייתה חלק מצוות החוקרים שיצאו מטעם האוניברסיטה העברית בשנים 1930–1931. לאחר מותו של ישראל (1946), יהודית חזרה לגור עם בתה בת־שבע ברחובות. עמיהוד נחמני מספר שלאחר מות בתה

לעיון נוסף

ז' עמר, "ישראל אהרני ופעילותו בוועד הלשון", העברית, סה (תשע"ח–ט), עמ' 109–128.